

Дати

ПЕТРОВІ ОДАРЧЕНКУ – 100

Олександр Астаф'єв

УКРАЇНСЬКЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО В ОЦІНЦІ ПЕТРА ОДАРЧЕНКА

20 серпня ц.р. минає 100 років із дня народження відомого вченого, дійсного члена УВАН і Наукового товариства ім. Т.Шевченка у США Петра Одарченка.

Редакція часопису "СіЧ" найсердечніше вітає свого автора і бажає йому здоров'я та підкорення нових творчих вершин.

Довгий і тернистий шлях випав на долю Петра Одарченка. Народився майбутній учений 20 серпня 1903 року в с. Римарівка Гадяцького повіту на Полтавщині в селянській родині. Через десять років закінчив сільську початкову земську школу з нагородою I ступеня і батьки віддали його до Гадяцької земської гімназії. Юнак багато читає, зокрема твори Т.Шевченка, Л.Глібова, бере активну участь у вечорницях і літературних вечорах, шкільних святах, виступає з доповідями на літературні теми, а основне, як зазначає сам учений, стає "свідомим українцем". У 1919–1920 роках П.Одарченко живе в Гадячі в будинку Драгоманових, де на той час мешкала Олена Пчілка. Знайомство з письменницею вплинуло на вибір юнаком життєвого шляху: він присвячує себе літературознавчій праці (зокрема шевченкознавству і лесезнавству), педагогіці.

До літературознавства П.Одарченко долучився вже на першому курсі Ніжинського інституту народної освіти (1923–1924 рр.), підготувавши для семінару з української літератури два реферати: "Символіка та ритміка української пісні" та "Творець соціальної повісті Панас Мирний". У студентські роки він розробляє й такі теми, як "Хиби сучасної української мови", "Фольклор у краєзнавчій роботі трудшколи", "Піонери української літератури Чумак і Михайличенко", "Нова література про Лесю Українку", "Метафора у творах Лесі Українки" тощо.

Як одного з найздібніших студентів П.Одарченка зараховують аспірантом інституту, де під керівництвом проф. Є.А.Рихліка він пише дисертацію "Стиль Лесі Українки", публікує 10 наукових розвідок, зокрема "Die Weber" Г.Гайне у перекладі Лесі Українки" ("Записки Ніжинського ІНО". – 1927. – № 8), "Нові недруковані поезії Лесі Українки" ("Життя й революція". – 1928. – № 2) та інші.

Приблизно на цей час припадає ще одна радісно-бентежна сторінка в духовній біографії Петра Одарченка – його листування з Оленою Пчілкою, що є свідченням невмирущої духовної спадкоємності в українській літературі.

У серпні 1929 р., після закінчення аспірантури, П.Одарченка призначають на посаду викладача І-ої групи Ніжинського ІНО, він веде курси "Історія української мови" та "Сучасна українська мова", викладає ці предмети на курсах українізації

при інституті, а також у Ніжинській агротехнічній школі. Водночас працює редактором “Записок Ніжинського ІНО і Науково-дослідчої катедри історії культури та мови”, кореспондентом наукового журналу “Етнографічний вісник” ВУАН, бере активну участь у двох семінарах — польської мови та літератури, готується до захисту дисертації...

Однак 1 жовтня 1929 року молодого вченого арештували агенти ДПУ. Своє враження від перебування у ніжинській в’язниці, де П.Одарченка тримали півроку, він відтворює у спогаді “Пісня в тюрмі”. Там є, зокрема, такі слова: “Тринадцята камера Ніжинської в’язниці була переповнена арештантами. За царських часів тут сиділо не більше семи в’язнів. І кожен в’язень мав своє ліжко і свою постіль. Тепер же, в грудні 1929 року, в цій камері було... сорок чотири в’язні. І ніяких ліжок тут не було, були лише дерев’яні нари. Уночі на нарах і під ними спали в’язні. На команду лягали на правий бік, на команду переверталися на лівий. Лежали так тісно, як оселедці в бочці. Пилюга, задуха страшна, сморід від поту і параші, махорковий дим — все це створювало неможливі умови для в’язнів цієї жахливої тринадцятої камери. А ще більших мук додавали воші: їх було так багато, що ніякими способами неможливо було позбутися цього найбільшого лиха тюремного”¹. Уповноважений 1-го відділення ніжинського окружного відділу ДПУ УРСР Набока офіційне звинувачення сформулював так: “П.В.Одарченко обвиняється в приналежності к контрреволюционной организации, ставящей своей целью свержение советской власти, восстановление Самостоятельной Украины”².

Цьому фантастичному, як на сьогодні, звинуваченню передували тривалі садистські допити. Особливий інтерес для ДПУ мали взаємини Петра Одарченка зі студентом-анархістом Петром Ірклієвським, аспірантом Іваном Миронцем, письменницею Оленою Пчілкою, і, звичайно ж, київськими вченими Віктором Петровим, Климентом Квіткою, Сергієм Єфремовим і Михайлом Грушевським.

На щастя, молодий учений виявив твердість духу і жодних наклепів на своїх знайомих і друзів, як це робили в подібній ситуації інші, не зводив.

Після вироку П.Одарченка через в’язниці Києва, Калуги, Тули, Ташкента відправляють на трирічне заслання до Алма-Ати. Тут він, знесилений тяжкими умовами життя, захворів на запалення легенів і черевний тиф, який призвів до тяжких ускладнень, зокрема запалення вуха, гострого міокардиту серця, суглобного ревматизму тощо. Після трепанації черепа, зробленої, на щастя, вдало, П.Одарченко працює у Казахстані на різних посадах, а в грудні 1933, відсидівши перший термін, отримує новий: йому знову інкримінують участь в українській націоналістичній організації. І знову вирок: трирічне заслання до Уральська. Відбувши друге покарання, П.Одарченко повертається на рідну Полтавщину, де не може влаштуватися на роботу: єжовщина надто старанно “дистилює” суспільство, очищаючи його від “шкідливих націоналістичних елементів”. Переслідування і злидні приводять вченого до Курська, де вдається “зачепитися” за посаду доцента педінституту. “Я викладав курси загального мовознавства, курс сучасної літературної російської мови і, крім того, керував спеціальним семінаром на 4-му курсі “Граматичні системи російської мови”. Одночасно з педагогічною роботою я опрацював дисертацію на тему “Українізми в мові Гоголя”. Але на пораду проф. Венцовського, я з міркувань безпеки дав назву своїй темі: “Лексика повісті Гоголя “Тарас Бульба””³. Тут, у стінах Курського педінституту, П.Одарченко

¹ Одарченко П. Пісня у тюрмі // Молода Україна. — 1994. — Ч. 425. — Травень — червень.

² Архів 1 спецвідділу МВС УРСР. — Спр. П-12800. — С. 5.

³ Одарченко П. Біобібліографія. — Торонто; Едмонтон, 1983. — С.16.

зустрічається ще з одним переслідуваним офіційною владою ніжинцем, згодом — визнаним письменником, перекладачем, літературознавцем Ігорем Качуровським. Сувору долю їм довелося ділити й пізніше, коли обидва опинилися на еміграції: Ігор Качуровський — у Мюнхені, а Петро Одарченко — у Вашингтоні, куди дістався 1952 року після багатьох поневірянь. Тут він влаштовується на роботу спочатку в бібліотеку Конгресу США, а з 1955 працює в редакції “Голосу Америки”. Незважаючи на постійні переїзди та невлаштованість, П.Одарченко веде інтенсивну наукову і громадську роботу.

У бібліографічному покажчику наукових праць П.Одарченка понад 800 назв. Найвагомим, безперечно, є здобуток ученого в галузі шевченкознавства (понад 100 досліджень)⁴, зокрема, статті “Шевченко і усна народна пісня”, “Шевченко і його попередники”, “Шевченко і Сковорода”, “Шевченко і Котляревський”.

Одним із благодійних джерел творчості Т.Шевченка, на думку П.Одарченка, є народна пісня, трансформована поетом у нові геніальні образи, наприклад, Кобзаря, співця або лірника. Народнопісенний елемент позначився і на становленні історичних поем Т.Шевченка як жанру, що якнайліпше виражає історичний дух нації. “Гайдамаки”, “Іван Підкова”, “Гамалія”, “Тарасова ніч”, “Невольник” та інші твори, — це, в кінцевому підсумку, глибоко переосмислена героїка народних дум та історичних пісень доби незалежної козацько-гетьманської держави, яка дала світові лицарів шаблі й булави. Тут можна проводити прямі асоціації та типологічні паралелі з думами про Самійла Кішку, Марусю Богуславку, Івана Коновченка й інших. Своєрідної трансформації зазнали у творчості Шевченка жіночі образи, на які така щедра усна народна творчість. Переживання й душевні муки матері, жінки, дівчини, зображені Шевченком у поемах “Катерина”, “Наймичка”, “Відьма”, віршах “Дівочі ночі”, “Вітре буйний”, глибоко споріднені з такими ж мотивами у народній пісні. Щодо пісенних сюжетів у ранніх творах Шевченка (“Причинна”, “Русалка”, “Тополя”) І.Франко писав: “Були се немов народні пісні, та, проте, щось зовсім від них відмінне, наскрізь індивідуальне”⁵. І, нарешті, становлення “народнопісенної” поетики Шевченка з її неповторною музичністю, мелосом, ритмічною могутністю і метричною різноманітністю. Уважно проаналізувавши літературну спадщину Т.Шевченка і літературознавчі праці І.Франка, М.Рильського, С.Людкевича, Ф.Колесси, Л.Булаховського, Г.Сидоренко, які неоднораз писали про велику емоційно-експресивну силу віршів Кобзаря, П.Одарченко дійшов висновку, що в Шевченковій ліриці домінують художні засоби, властиві українській народній пісні: порівняння, паралелізми, символи, епітети, метафори, риторичні фігури, звернення, звукові, лексичні та синтаксичні повтори тощо. Вчений подає глибокий аналіз низки музичних образів, взірців звукопису, тропіки, поетичних фігур, строфіки. У дослідженні чимало цінних знахідок, пов’язаних із глибинними народними традиціями та їхньою інтерпретацією у творчості поета.

Наприклад, П.Одарченко пише: “На жаль, шевченкознавці не згадали ще одного оригінального Шевченкового символу — образу ХАТИ, що символізує власну незалежну державу:

В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля!

Цей символ присутній і в поезії Лесі Українки “Товаришці на спомин” (1896):

⁴ Див.: Одарченко П. Друковані праці про Тараса Шевченка (1939-1991). – Вашингтон, 1991. – 10 с.

⁵ Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 276.

Ми навіть власної не маєм ХАТИ,
Усе одкрите в нас тюремним ключарям:
Не нам, обідраним невільникам, казати
Речення гордеє: "Мій ДОМ – мій ХРАМ!"

Слідом за Шевченком і Лесею Українкою символ ХАТИ як власної держави використав також і Іван Франко в Пролозі до поеми "Мойсей"⁶.

А.Жуковський та О.Субтельний називають "Кобзар" Шевченка "національною Біблією українського народу в змаганнях до самовизначення, новітнім Катехизисом його національної свідомості"⁷. Проте художні відкриття, здійснені поетом, уже були підготовлені його попередниками, національні імперативи були вироблені і зближені між собою, бракувало тільки генія Шевченка, щоб чітко усвідомити й висловити їх. П.Одарченко простежує відгомін у "Кобзарі" ідей та образів предтеч Шевченка, зокрема Г.Сковороди та І.Котляревського. Ланкою, що об'єднує творчість Г.Сковороди й Т.Шевченка, є насамперед учення філософа про людину, його "антропологія". Саме ця неперервність духовної традиції зумовлює, на думку Д.Чижевського, феномен Т.Шевченка: "Основною рисою цілої духовної постаті Шевченка, провідним почуттям в цілій його творчості, основним пафосом його життя треба визначити його "антропоцентризм", – поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу – як природи і історії, так і усіх сфер культури. І природа, і історія, і культура – мистецтво, наука, релігія – усе має значіння і цінність лише і виключно в залежності від цього загального і вихідного пункту – від людини, її переживань, бажань, потреб, стремління"⁸. П.Одарченко простежує переломлення цієї основної ідеї у творчості Т.Шевченка, зіставляє символіку, лексику, ритміку творів обох письменників, критично оглядає написані на цю тему праці П.Попова, О.Русова, Д.Чижевського, І.Дзюби.

Ще один цікавий для дослідників момент літературної традиції – відгомін ідей і настроїв І.Котляревського у поезії Т.Шевченка. Свого духовного попередника Шевченко порівнював із "соловейком", називав його "кобзарем" і "батьком". П.Зайцев писав: "У травестії Котляревського відчув він передусім національний елемент, відтворення історичного побуту й психологічних прикмет "козацької нації"⁹.

У таких творах, як "Кавказ", "Єретик", "І мертвим, і живим", "Царі", "Слава", "Юродивий", "Чи не покинуть нам, небого" помітні ремінісценції з "Енеїди" Котляревського, хоч у Шевченка елементи бурлеску, звісно, виконують зовсім іншу функцію. Варта аналізу й посиленна увага обох письменників до живої української мови як генетичного коду нації, уміння правдиво й майстерно висловити нею народні прагнення та ідеали.

Ще одне джерело натхнення Шевченка, вважає П.Одарченко, – творчість Шекспіра. Вчений напрочуд докладно пише про особисте захоплення Шевченка Шекспіром, аналізуючи і листи поета до П.Куліша та М.Лазаревського, і згадки в "Щоденнику", і посилання на спогади В.Ковальова про незабутні враження від ескізу Шевченка до "Короля Ліра", і захоплення Айрою Олдріджем, виконавцем головних ролей у п'єсах В.Шекспіра. Але П.Одарченка найбільше цікавить, безперечно, сфера впливу англійської драматургії на лірику Кобзаря. На думку дослідника, "традиції В.Шекспіра в творчості Т.Шевченка виявилися в глибокому

⁶ Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література: 36 статей. – К., 1994. – С. 77.

⁷ Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 61.

⁸ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – С. 167–168.

⁹ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955. – С. 65.

драматизмі його поезій, поем, драм, в умінні творити багатогранні характери, у смілому поєднанні трагічного з комічним, у високому й величному гуманізмі та в глибокому реалізмі”¹⁰. Т.Шевченко емансипував від шекспірівського театру в невичерпний на колізії “театр” тодішнього народного життя і надзвичайно майстерно показав усі його перипетії. Це стало можливим, наголошує вчений, завдяки генію поета та глибокому освоєнню духовної спадщини Шекспіра. Сліди цих “уроків” помітні і в драмі “Назар Стодоля”, де Шевченко використовує “шекспірівський принцип” розкриття характерів, на взірець “Ромео і Джульєтти” будуючи заключну сцену взаємин Назара та Галі, і в гранично стислих за обсягом поемах, де характери, часто по-шекспірівськи трагічні, постають на крутих моральних віражах долі (Катерина, Гонта, Іван Гус), і в переосмисленій “фрагментарній техніці” композиції (“Гайдамаки”), і, врешті-решт, в окремих образах (скажімо, спорідненість трьох ворон у поемі “Великий льох” із трьома відьмами у “Макбеті”). Влучність і точність спостережень автор підкріплює численними посиланнями на таких дослідників творчості Т.Шевченка, як І.Ваніна, М.Рильський, О.Білецький, С.Савченко та інші.

Важливе місце в творчому доробку П.Одарченка посідає його праця “Shevchenko in Soviet literary criticism”¹¹. Основну ідею цього дослідження можна передати приблизно так: літературна критика не може неупереджено розшифрувати всю багатозначність художньої символіки, не витравивши зі своєї пам’яті нагромаджені перед цим ідеї. Однак у культурологічному “архіві” радянського шевченкознавства ці ідеї мали характер розуміння світу як “збірного місця” механічних причин та умов духовного явища, і вчені те й робили, що інтерпретували художні образи у творах Шевченка через категорію класово-соціальної психології. У цьому й полягає деструктивність поділу ними “Кобзаря” на окремі складові. Професор Г.Костюк зазначав: П.Одарченко, “автор багатьох систематичних оглядів на цю тему, дав змістовний перегляд всього найважливішого з історії фальсифікації та пристосування Шевченкової творчості до потреб тоталітарної держави. Показавши об’єктивно зріст наукового шевченкознавства у 20-ті роки, П.Одарченко у наступних семи розділах своєї праці, опираючись на незаперечні факти й опубліковані документи, знайомить читача з фантастичною сорокалітньою історією гвалтовного фальшування великого українського поета офіційними більшовицькими видавництвами та критиками”¹².

Зокрема, в поезії Шевченка “Чигрине, Чигрине” рядки:

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра?

у багатьох виданнях “Кобзаря” змінювалися на

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з панями?
За що скородили списами
Татарські ребра?

¹⁰ Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література. – С. 96.

¹¹ Див.: *Taras Shevchenko*. 1814-1861. A Symposium edited by V.Mijakovskij and G.Shevelov. On behalf of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – S.Gravenhage, 1962. – P. 259-302.

¹² Костюк Г. Проблеми українського шевченкознавства англійською мовою // Нові дні. – 1963. – Червень.

Бувало й таке, що вірші “Чигрине, Чигрине”, як і “Розрита могила”, “Іржавець”, “Якби то ти, Богдане п’яний”, “За що ми любимо Богдана”, “Великий льох”, зовсім не друкувалися, або друкувалися у спотвореному вигляді, як, наприклад, поема “Невольник”, із якої вилучили рядки

*Ляхи були – усе взяли,
Кров повипивали!..
А москалі і світ Божий
В путо закували.*

Це саме, на думку П.Одарченка, можна сказати і про російські переклади творів Шевченка К.Чуковським, Ф.Сологубом та іншими. Тут також маємо грубі фальсифікації оригіналу, скажімо, “москалі” замінено на “солдати”, “москалики” на “царские слуги”, “московський” на “господский”.

Так само, як Нерон силою змушував глядачів у театрі аплодувати йому, офіційне шевченкознавство силоміць вимагало від народу похвали за сфальсифіковані коментарі та примітки до “Кобзаря”. За еволюцією коментарів і приміток до творів Шевченка, вважає П.Одарченко, простежується еволюція урядової політики, пов’язані з нею зміни в оцінці “Кобзаря”. Можна сказати, що науковий коментар як жанр філологічного дослідження і тлумачення Шевченкового тексту протягом усієї історії СРСР служив найефективнішим засобом оглушення читача, свідомого прищеплення йому невігластва і потреби блукати лабіринтами фальшивої науки. П.Одарченко переконливо демонструє безглуздість коментарів до окремих творів Шевченка, бо ці коментарі забивають голову читача пропагандистськими стереотипами. Це особливо помітно тоді, коли вчені в дусі офіційної ідеології тлумачать рядки, пов’язані з епізодами визвольних змагань українського народу, з героями національної історії та історичними особами взагалі. Йдеться, насамперед, про оцінку історичної й політичної діяльності Івана Мазепи, Богдана Хмельницького, Джорджа Вашингтона, таких подій, як Переяславська угода, Полтавська битва тощо. Інколи доходило до курйозів. Зокрема, у примітках до “Великого льоху” в “Кобзарі” 1957, 1961, 1964, 1967 років зазначалося, що доля дівчини, яка цареві Петрові коня напоїла в Батурині, символізує “становище українського народу за царювання Миколи I”. Подібні коментарі, безперечно, сприяли денационалізації й манкуртизації народу, витравленню історичної пам’яті та етнічного імунітету.

Для того, щоб краще керувати масами, і ширилось “соціологічне” шевченкознавство. П.Одарченко слушно наголошує, що така наука сприймалася як беззаперечна аксіома лише тому, що в 1930–1938 роках, у період ліквідації НЕПу, примусової колективізації та депортації сотень селянських сімей до Сибіру, штучного голодомору та єжовщини було ущент розгромлено істинне наукове шевченкознавство. Першими жертвами партійного наступу на цю галузь стали С.Єфремов, О.Гермайзе, А.Ніковський, О.Дорошкевич, О.Багрій та інші. На зміну їм прийшли проповідники “марксистського” шевченкознавства А.Річицький, І.Айзеншток... Вчений всебічно аналізує антинаукові схеми та схоластичні концепції “класовості” і “соціальності” Шевченка, подає ґрунтовний огляд монографій, збірників, словників, статей, починаючи від 1920 і закінчуючи 1981 роком. Класово-партійне тупцювання довкола творчої спадщини Шевченка, стверджує він, у різні періоди радянської історії нагадувало священний ритуал, який не можна було порушувати і який забезпечував владу над душами. Водночас П.Одарченко докладно характеризує і справді вагомі дослідження — праці М.Гнатюка, Г.Нудьги, В.Бородіна,

Слово і Час. 2003. №8

Л.Кодацької, Ю.Івакіна, В.Смілянської, Н.Чамати, видання “Словника мови Шевченка”, збірника “Шевченкознавство”, “Шевченківського словника” тощо.

У розвідці “Світова слава Шевченка” дослідник слушно зазначає: велика популярність імені Шевченка серед слов’янських народів зумовлена тим, що поет “не тільки був національним пророком України, борцем за свободу і демократичний лад вільної незалежної української держави”, а й “проповідником і виразником універсальних людських ідей свободи, гуманності і демократії”, усією “могутньою силою своєї поетичної творчості Шевченко захищав людину, захищав усіх принижених, пригноблених, обездолених і скривджених”¹³.

Вчений наголошує, що народи світу, долучаючись до духовної спадщини українського поета, і самі духовно збагачувалися, сприяючи посиленню діяльності всесвітнього розуму. Тому справа не зводиться до міграції шевченківських мотивів, тем чи жанрових форм, приміром, у російську літературу, а йдеться про великий ідеальний синтез національних літератур і внесок кожної з них до світової скарбниці. Особливості художнього мислення в кожній із країн виявляються по-своєму, тут є свої центри притягання, свої генії, які відхиляються від загальної орбіти. Таким генієм і був Шевченко.

Рецепція творчості Шевченка в східнослов’янських літературах представлена іменами М.Богдановича, Янки Купали, Якуба Коласа (Білорусь), Л.Совінського, Л.Кондратовича-Сирокомлі, А.Гожалчинського, Г.Баттаглія, П.Свенціцького, Е.Ожешко, С.Жеромського, В.Оркана, Ч.Янковського, Е.Колодзейчика, М.Якубеца (Польща), Й.Первольфа, Е.Ваври, Я.Гудеца, М.Мольнара, О.Зілінського (Чехія і Словаччина), Р.Жинзифова, Л.Каравелова, П.Славейкова, І.Вазова, С.Чилингирова (Болгарія). Тут же подано всебічний огляд шевченкіани в Сербії, Хорватії, Словенії, Македонії, Чорногорії, Боснії, Румунії, Угорщині, Литві, Латвії, Естонії, в кавказьких країнах.

Окрему низку статей присвячено зв’язкам Шевченка із західноєвропейською культурою. П.Одарченко аналізує твори поета, перекладені німецькою, французькою, англійською мовами, рецензії на них, пише про популяризацію творчості Шевченка в країнах Західної Європи, розглядає шевченкіани англійського славіста В.-Р.Морфіла, датського критика та літературознавця Г.Брандеса, шведського славіста А.Єнсена.

Окремий тематичний аспект творчого доробку П.Одарченка – духовно-естетичні традиції Т.Шевченка в українській літературі, пріоритетний вплив “Кобзаря” на становлення національної естетичної свідомості. Новаторство поета, основоположні засади його ідей, вироблена ним літературна мова були тією естафетою, яку перейняли його нащадки. П.Одарченко пише про духовних спадкоємців Шевченка – Панаса Мирного, І.Франка, П.Грабовського, М.Коцюбинського та С.Васильченка. Зокрема, він зазначає, що Панас Мирний як письменник формувався під впливом Шевченка, вже у перших творах виявивши дивовижну здатність створювати образи, які б викликали у читачів сильні емоції. Згадаймо хоча б трагічну долю збезчещеної Варвари в його ранньому оповіданні “Лихий попутав”, – хіба тут не помітно впливу Шевченкової “Катерини”? І епохальні твори Панаса Мирного – його багатопроблемний, психологічно-аналітичний, із усебічною мотивацією вчинків героїв роман “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” (написаний у співавторстві з Іваном Біликом), і дуже цільний за композицією, глибокий за майстерністю психологічного аналізу роман “Повія”, низка оповідань та повістей (“Голодна воля”, “Як ведеться, так і живеться”, “Лови”, “Морозенко” та ін.), драма “Лимерівна”, – це лише коментар до виробленого під впливом Шевченка уміння

¹³ Одарченко П. Світова слава Шевченка. – Чикаго, 1964. – С. 5–6.

викликати глибокі почуття. Тож помиляються ті, хто вважає, що письменник запозичив у Шевченка лише вдалий спосіб вираження ідей. Хоча і в поезіях Панаса Мирного “До Музи”, “Довго, довго Україна”, “На волі”, і в його прозі та драматургії чимало “шевченківських” елементів художньої форми.

Більшість письменників ХІХ ст. у своїх творах намагаються сягнути шевченківської глибини художніх узагальнень, наділити своїх персонажів сильними пристрастями. Це добре вдавалося І.Франкові. П.Одарченко наводить цитату зі статті Симона Петлюри “Іван Франко – поет національної чести”, в якій узагальнено шевченкознавчий досвід письменника: “Після Шевченка долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу перейняв Іван Франко і це високе покликання гідно і з честю виконав... Франко виявив історичну чуйність у розумінні національного ідеалу, ввів у нього нові моменти і риси, що обумовлені сучасним йому станом у розвитку українського народу, і тим самим сприяв дальшій кристалізації його. Якщо у Шевченка глибока віра в незужитковані сили рідного народу, в те, що історія його хоч наче й перервана, все ж іще не закінчена і скаже своє слово; якщо Шевченко був сильний, як поетичний висловник рідного народу, саме цією захоплюючою мірою, то у Франковій поезії ми бачимо перехід віри у певність, у переконаність у тому, в що вірило попереднє покоління”¹⁴. П.Одарченко простежує поглиблення національного пафосу творчості І.Франка, ґрунтовно і всебічно аналізує перекладені ним твори Т.Шевченка німецькою, польською та чеською мовами, його місткі й доволі розлогі шевченкознавчі праці (зокрема, такі розвідки, як “Тополя”, “Перебендя”, “Марія”, “Женщина-мати в поемах Шевченка”, трактат “Із секретів поетичної творчості”).

Під впливом Шевченка, стверджує П.Одарченко, в українській літературі сформувалася плеяда талановитих письменників: крім уже згаданого Панаса Мирного сюди слід зарахувати П.Грабовського, М.Коцюбинського, С.Васильченка. У їхньому творчому доробку дослідник завважує одну особливість: всі ідеї, образи, почуття ґрунтуються на законі зв’язності, яким так вдало (може, й інтуїтивно) користувався Шевченко. У П.Грабовського це виражалось у глибокому умінні підготувати читача до сприймання неповторних, написаних майже за Шевченком картин трагедії життя, приміром, жінки-бурятки (“Бурятка”), непривітності чужини й туги за рідним краєм. С.Васильченко творив чудові, по-своєму неповторні, але “шевченківські” за змістом характери й ситуації (“Чайка”, “Волошки”, “Оксана”, “Королівна”), які викликають у читачів такі ж яскраві почуття, як і народна пісня.

Вчений зазначає, що в українській літературі творчість Шевченка становить цілу епоху. Ще С.Єфремов наголошував, що великий оптимізм Шевченка, невмируща віра в перемогу правди й волі були найважливішими чинниками його впливу на сучасників і на прийдешні покоління. П.Одарченко на багатому фактичному матеріалі простежує, як “спрацьовує” закон неперервності у літературознавстві, зокрема у працях С.Єфремова, П.Филиповича, П.Федченка, І.Басса, І.Дзюби.

На матеріалі “Заповіту” й “Кавказу” дослідник розглядає окремі питання поетики творів Шевченка, його здатність залишатися вірним своєму творчому ідеалові. На думку П.Одарченка, із неймовірно важким завданням, яке стояло перед Шевченком – показати мимовільну мить переживання людиною найбільших катаклізмів епохи, вловити відблиск цієї зникаючої у вирі історії секунди людського життя, зафіксувати дивовижну зміну душевних настроїв і відгомін збочень, до яких може дійти суспільство, – він впорався настільки майстерно, що магія його

¹⁴ Петлюра С. Статті. – К., 1993. – С. 102.

творів, таємні безодні життя, переходи від гармонії до дисонансу викликають вражаючий ефект. П.Одарченко аналізує тематичні “ланцюги” “Заповіту” й “Кавказу”, їхні ідейно-емоційні та образні контексти, сюжетність, синтаксичні, інтонаційні, метричні і граматичні пласти, значення обох творів в історико-літературному процесі.

Про здатність Шевченка цілісно передати найглибші душевні потрясіння й досягнути моральні імперативи життя П.Одарченко пише у статті “Поетична майстерність Тараса Шевченка”. На думку вченого, безконечна змістовність і глибина його душі виявляються навіть в окремих віршах, написаних на різні “випадки” життя, — це також свідчення геніальності і майстерності. П.Одарченко високо оцінює присвячені питанням поетики Т.Шевченка праці М.Шагінян, М.Рильського, Л.Булаховського та інших. Ці дослідження сприяють справді глибокому розумінню багатства Шевченкового духу, показують, як геніальні рефлексії Кобзаря піднімаються над життєвими моральними колізіями і через вимисел творять живу неповторну предметність.

Низку публікацій П.Одарченко присвятив темі “Образ Тараса Шевченка в українській поезії”. Вчений пильно приглядається до того, яке місце посіла шевченкіана в ліриці кінця XIX ст., у творах П.Куліша, О.Афанасьєва-Чужбинського, М.Максимовича, О.Навроцького, О.Кониського, Л.Глібова, М.Старицького, В.Самійленка, Лесі Українки та інших.

У XX ст. П.Тичина, Ю.Клен, М.Рильський, В.Сосюра, А.Малишко та інші висловили нові знаменні думки про Шевченка, овіявши їх безсмертним пафосом боротьби за суспільний прогрес, вільну, гармонійну людину майбутнього, значно урізноманітнили стильову палітру творів про Шевченка. Як тут не згадати ефірної музики поетичних строф П.Тичини, натхненної, витриманої в дусі кларизму пластики М.Рильського, трагічного оптимізму Є.Плужника, психологізованого ліризму Ю.Клена, матеріально відчутних рядків М.Бажана. І як продовження їхніх пошуків — “свіжий весняний вишневий вітер” (П.Одарченко) лірики шістдесятників — Ліни Костенко, Д.Павличка, І.Драча, В.Симоненка, В.Стуса. Ці поети особливо гостро відчувають історичну роль Шевченка у відродженні нації. Аналізуючи симфонію Івана Драча “Смерть Шевченка”, П.Одарченко доходить висновку, що візія відродження України — наскрізний мотив цього твору. Ось як коментує вчений майстерно виписаний І.Драчем епізод перепоховання Шевченка: “...Коли в травні привезли на Україну труну з прахом українського поета, вишневим цвітом залита була вся вишнева Україна. І цей образ вишневої України й одночасно символ відродження, символ воскресіння Нації з довгого сну зимової неволі Драч подає в багатократному рефрені:

Вишневий цвіт
З вишневих віт
Вишневий вітер
Зриває з віт.
І замість свічки палахтіло сонце
Вишневий плід
Здивує світ,
Всміхнеться сонцю
На крилах віт
В Тарасових натруджених руках.
І доки світ
У плині літ —
Вишневий вітер,
Вишневий цвіт.

Шевченко зцементував Українську Націю. Шевченко показав своєму народові шлях до волі і правди, шлях до національної свідомості, шлях до державної незалежності”¹⁵.

На цій ноті можна було б закінчити аналіз шевченкознавчих праць П.Одарченка. Слід лише додати, що уміння на багатому науковому матеріалі показати моральне обличчя сучасників поєднується в них із глибиною літературознавчого аналізу, сміливою постановкою загальних шевченкознавчих проблем, оглядом нових відкриттів у цій сфері, використанням вироблених і перевірених методик. Шевченкознавчі праці нашого земляка багато дають і для пізнання духовного обличчя самого П.Одарченка, вченого, письменника, чий боріння й ідеали, життєва й наукова моральність, сила духу і вражаюча працездатність надихають сучасників до літературної праці.

Не можна не згадати і праць П.Одарченка з історії української літератури і літературної критики, зокрема актуальних, позначених надзвичайною ясністю і глибиною досліджень про життя і творчість Лесі Українки (“Лесь Українка”. — К., 1994), передмов, коментарів і приміток до її видань, статей про популяризацію її творчої спадщини, редакторських праць, приміром, книжок О.Косач-Кривинюк “Лесь Українка. Хронологія життя і творчості”, 1970 (П.Одарченко — один із фундаторів пореволюційного лесезнавства); статей, пов’язаних із іменами І.Котляревського, Панаса Мирного, Олени Пчілки, М.Старицького, О.Олеся, Г.Чупринки, С.Єфремова, Г.Костюка, Ю.Шевельова, Ю.Лавріненка, І.Кошелівця, Б.Кравціва, О.Зуєвського, М.Понеділка, В.Симоненка, Ліни Костенко тощо. Усім їм притаманна переконлива послідовність думки, всебічний аналіз явищ і завжди — вичерпна документальна основа.

Невтомно веде П.Одарченко пошукову роботу і в галузі фольклору та етнографії. Тут у нього теж чимало здобутків: варіанти українських народних пісень, записаних від рідної матері і двоюрідної сестри (деякі з них використав у своїй розвідці К.Квітка), статті й рецензії “ніжинського” періоду, надруковані в “Етнографічному віснику”, понад 50 статей із фольклору та етнографії, опублікованих в “Енциклопедії українознавства” та “Encyclopedia of Ukraine”, ґрунтовні розвідки “Drahomanov as Folklorist”, “A Survey of Publications on Ukrainian Ethnography and Folklore on the Years 1957—1962”, “Мати в українському фольклорі”, “Українські колядки й щедрівки”, “Досягнення української етнографії й фольклору в ХІХ—ХХ ст.”, “Етнографічна діяльність П.Чубинського”, “До історії досліджень українського народного одягу”, рецензії на книжки митр. Іларіона “Дохристиянські вірування українського народу”, В.Гнатюка “Вибрані статті про народну творчість”, М.Номиса “Українські приказки й прислів’я” та інші. В них П.Одарченко виявляє глибоку освіченість, кожне явище розглядає в широкому національному та світовому історико-культурному контексті.

Крім того, П.Одарченко — чудовий фахівець із мовознавства, автор майже 140 праць із питань сучасної літературної мови, серед них — підручник “Український правопис” (Авгсбург, 1946), книжка “Культура української мови” (К., 1994). Він написав передмови до 8-го видання “Правописного словника” Г.Голоскевича, підручників із української мови Ю.Шевельова, низку рецензій на мовознавчі праці О.Панейка, Ю.Шевельова, Яра Славутича, В.Чапленка. Багато років учений вивчає мову українських американців, мову їхніх видань (правопис, орфоепію, наголос, морфологію, синтаксис, лексику). Його статті з цих проблем друкувалися у часописах “Свобода”, “Нові дні”, “Українська думка”, “Сучасність”.

Щедрою на ужинки є публіцистична діяльність П.Одарченка: його перу належить книжка “Видатні українські діячі” (К., 1999). У численних статтях постає

¹⁵ Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література. — С. 173.

переконливий образ подій і процесів, що відбувалися в радянській Україні (“Чекаючи комбайна”, “Ліквідація хуторів 1940 р.”, “Советська позика на селі”, “Більшовицька амнеція”), правдиво змальовано деморалізуючий вплив шовіністів, ренегатів, перевертнів-малоросів, так званих “федералістів”, які на сторінках “Нового русского слова” вели затяту українофобну пропаганду. Окреме місце в творчому доробку вченого належить спогадам про М.Зерова, Є.Маланюка, Т.Осьмачку, Д.Дорошенка. Публіцистиці П.Одарченка притаманні художня викінченість, аргументованість, поглиблена увага до психології людини.

“Мені хотілося б його порівняти з Борисом Грінченком, — писав свого часу про П.Одарченка Ю.Шевельов. — Борис Грінченко є постать, яку заперечували в Радянському Союзі, який був “персона нон грата”. Тепер іноді про нього згадують, але він безперечно там не бажаний... Роля Бориса Грінченка в історії української літератури досить велика. Свого часу, коли вже виступали Леся Українка і Коцюбинський, але їх ще мало знали, велетнем української культури і літератури вважали Франка і Грінченка... Отже Грінченко зовсім не та другорядна постать, якою хоче його показати радянське сьгоднішнє літературознавство. Але що характеристичне для Грінченка в концепції сьгоднішніх зборів і наших сьгоднішніх розмов — це те, що Грінченко насамперед був трудівник і чесний трудівник. І власне ці дві риси найбільше виділяють Петра Васильовича і споріднюють його з Борисом Грінченком...”¹⁶.

¹⁶ Запис виступу проф. Юрія Шевельова на ювілейному вечорі з нагоди 80-річчя Петра Одарченка у Вашингтоні в Університеті ім. Дж. Вашингтона // Архів П.Одарченка у Вашингтоні.

Строра

Держава, вдох степных казачьих воль!
В тебе весны и солнца наважденье
Слилось в неразделяемую боль
И умиранья, и рожденья.

(“Compus Mortius”)

Щойно побачили світ “Стихотворения. Поэмы” Євгена Маланюка (пер. з укр. Валерії Богуславської. — К.: ООО “ЮГ”, 2002. — 276 с.). Книга являє одну з перших (чи й не першу) спроб більш-менш повного перекладу поетичної творчості одного з провідних українських поетів ХХ ст. російською мовою. Перекладачка не обійшла гострих кутів, інвектив Євгена Маланюка, гірких слів на адресу як Росії, так і з сердечною гіркотою любленої України. Представлені на суд читача в перекладах російською також і поеми Маланюка “Голоси землі”, “П’ята симфонія” та ін. Перекладена раніше польською, чеською та іншими європейськими мовами, поезія Євгена Маланюка нарешті озвучена і російською.

Бажаючих посутньої розмови про цей дійсно “вибуховий” феномен відсилаємо до статті Олесі Омельчук “Аргумент перекладу” (Книжник-Ревю. — 2003. — № 10), яка дає високу оцінку перекладачевій майстерності: “Подібних знахідок поетичного перекладу в книзі можна зустріти чимало, адже невдалих текстів тут, мабуть, немає зовсім... А “Варяжская баллада”, без перебільшення, є зразком блискучого перекладного мистецтва”.

Н.Л.